

וְהוּא כְּשֶׁמִשְׁתַּחֲוֶה לְפָנָיו וְיִשְׁתַּחֲוֶה לְפָנָיו וְיִשְׁתַּחֲוֶה לְפָנָיו
this occasion.

HALLEL

On the following days (outside of Eretz Yisrael), the whole Hallel is recited: the first two days and nights of Pesach, the two days of Sha'uot, the nine days of Sukkot, including Shemini Atzeret [and Simchat Torah], and the eight days of Chanukah.

On the days when half Hallel is said [see next page], it is appropriate that only the Chazzan recites the berachah at the beginning and the end of Hallel, and the congregation responds "Amen" and therewith fulfills the requirement to say the

(Repeat this verse.)

יהללנו את ה' אלהינו על כל מעשיך, וחסדיך צדיקים
עושי רצונך, וכל עפוף בית ישראל, ברנה יודו
ויברכו, וישבחו ויפארו, וירוממו ויעריצו, ויקדישו וימליכו
את שמו של מלכו. כי רק טוב להודות, ולשמוך נאה
לומר, כי מעולם ועד עולם אתה אל, ברוך אתה יי.
מלך מהלל בהשבחוחת.

On Rosh Chodesh after Hallel, it is the custom of some to recite the following verse:
And Abraham was old, advanced in years, and the Lord blessed Abraham in all things.²

Then say: May Z'vadyah protect me and grant me life. So may it be Your will, living God and eternal King, in whose hand is the soul of every living thing. Amen.

Repeat from "And Abraham . . ." three times.

On Rosh Chodesh, Festivals and Chol HaMoed, the Chazzan recites here Whole Kaddish, and on Chanukah, Half Kaddish.

On Rosh Chodesh, Festivals and Chol HaMoed, continue with the Song of the Day, pp. 76-79, [on Sukkot and Chol HaMoed Sukkot add לדרו די אורי די חודש, The Lord is my light . . .]. p. 81; on Rosh Chodesh say also שיר המעשר (My soul, bless the Lord . . .). pp. 79-81, [on Rosh Chodesh Elid add also שיר המעשר]. Then the Mourner's Kaddish is recited.

אלו ימים שמועדים בהם את הכלל (כולה): כ' ימים ו' לילות ראשונות של פסח, כ' ימים של שבועות, כ' ימים של שני הסוכות עם שמיני עצרת, כ' ימים ד' מעשר וד' מעשר, וד' ימים ראש ב' ראש, ימים שלח נומריץ את הכלל יש לעשר שבועות לנדו יבדד בחמלה ובסוף והקבל יענו אמן ויאלו בברכות:

ברוך אתה יי, אלהינו מלך העולם, אשר
קדישנו במוצותינו ויצונו לקרוא את ה' הגליל:
ההללה, הללך עבדך יי, הללך את נשם

יש טענין לומר ברשט הודש אחר כלל פסוק וזי:
ואברהם גמון בא פנימים. ויי ברוך את אברהם בכל:
ויאמר: ובריה: לשמירי ורעני, פן ידע רצון פליקניה, אלהים חיים ומלך עולם אשר ביה

①

בו ראש חודש, אומרים הלל בבית האבל, כיון שבשבת אין אכלות נוהגת⁴¹⁹.

י. הברכה. מצוה לברך לפני קריאת ההלל, כדרך שמברכים על כל המצות כולן עובר לעשייתן⁴²⁰. ומברכים אשר קדשנו במצותיו וצונו, אפילו לדעת הסוברים שאינה אלא מצוה מדברי סופרים, כדרך שמברכים על המגילה ועל הערוב⁴²¹. הברכה שלאחרי ההלל תלויה במנהג, וכן שנינו: מקום שנהגו לברך יברך, הכל כמנהג המדינה⁴²², ובברכה לאחרי הרברים אמורים⁴²³. מנהגנו לברך⁴²⁴. בהלל של ראש חודש, נחלקו הפוסקים: יש סוברים שאין מברכים עליו אפילו בעבור, לא בתחילה ולא בסוף, שאינו אלא מנהג ולא מצוה⁴²⁵ ואין מברכים על המנהג⁴²⁶, וכן נוהגים בכל מלכות ארץ ישראל ומביבותיה⁴²⁷, שאי אפשר לומר וצונו שאפילו בכלל לא תסור — שנאמר על תקנת חכמים⁴²⁸ — אינו⁴²⁹, ויש סוברים שמברכים, אף על פי שהוא מנהג בלבד⁴³⁰, או שאפילו אם אין מברכים על מנהג⁴³¹, כאן שעיקר ההלל הוא חובה, אלא שנהגו להוסיף עליה גם בראשי חדשים, מברכים עליו⁴³², ועוד שאינו גרוע מהקורא בתורה שמברך, וכמו שמברכים על קריאת המגילות⁴³³, ואף היחיד מברך⁴³⁴, שאפילו אם היחיד אינו חייב לקרוא⁴³⁵, מכל מקום מאחר שמוזיק עצמו לכך אין זו ברכה

לבטלה, וכמו הנשים שמברכות על נטילת לולב אף על פי שפסוקות⁴³⁶, ויש מחלקים בין צבור ליחיד — אפילו לדעת הסוברים שהיחיד קורא בראש חודש בדילוג כמו הצבור⁴³⁷ — שהצבור מברכים והיחיד אינו מברך⁴³⁸, ואף מהסוברים שגם היחיד מברך כתבו שמכל מקום יזהר אדם לקרות בצבור כדי לברך עליו עם הצבור⁴³⁹, כדי לצאת ידי הסוברים שהיחיד אינו מברך⁴⁴⁰, אף בימינו יש חילוקי מנהגים: יש שמברכים, צבור ויחיד⁴⁴¹, ויש נוהגים שאף הצבור אין מברכים⁴⁴², ויש נוהגים שבצבור הש"ץ לבדו מברך והקהל עונים אמן ומתכוונים לצאת בברכתו⁴⁴³.

לדעת הסוברים שיחיד קורא בלי ברכה והצבור מברכים, כתבו ראשונים שאם בא יחיד לבית הכנסת ומצא צבור שקורים את ההלל, אם ישער בעצמו שאם יתחיל באותה שעה יגיע עמהם בסוף קריאת ההלל מתחיל ומברך לפניו כאילו היה עמהם בשעת ההתחלה, ויש שהורו אפילו אין יכול להגיע עמהם, הואיל ומצאם קורים, אף הוא בכלל הצבור⁴⁴⁴. בהלל של חול המועד פסח, שמדלגים בו⁴⁴⁵, יש סוברים ששוה לראש חודש לענין הברכה, ולהסוברים שבראש חודש אין מברכים, אף בשאר ימי הפסח אין מברכים⁴⁴⁶, ויש מחלקים ביניהם וסוברים שחול המועד פסח מתקנת חכמים הוא,

כרך א. 419 מ"ב ס' קלא ס"ק כ בשם אהרונים. 420 סוכה ל"ט א. וע"ע ברכת המצות כרך ד. 421 רמב"ם הנוכה פ"ג ח"ה, ועי' שבת כ"ג א. וע"ע הנ"ל. ועי' רמב"ם שם הי"ב שלמנהג הראשון שאחר קורא את ההלל, עי' לעי', הקורא הוא גם המברך. 422 משנה סוכה פ"ג א. 423 גמ' שם ל"ט א; רמב"ם שם ח"ה. 424 פ"ה בכל הסדרים של כל הנוסחאות. ועי' להלן שאף בר"ה יש נוהגים כן. 425 עי' לעי': ימים שאין נופרים. 426 רמב"ם הנוכה פ"ג ח"ו וברכות פ"א ח"ט; המנהג הלל ס' ל דעת הלכות גדולות ומסקות: ר"ן שבת פ"ב ד"ה ובשאר יומי בשם רמב"ן בלקסוטי; וכ"כ בשם רש"י וכ"כ תב"י חכב בשמו, אבל בתשו' רש"י שבס' האורה ס' נט וסידור רש"י עמ' 180 והפדרס עהרנרנייד עמ' שטט שהיחיד לא יברך, ובתשובתו שבמהו"ו עמ' 198 שלא היחיד ולא הצבור יברכו; מרדכי שבת פ"ב ס' דפה בשם יש מדקקים; העיטור ח"ב הל' הלל בשם מנהג כל רומניא; טור והמחבר בשו"ע חכב ב בשם י"א. 427 המחבר בשו"ע שם, ור"ף הספרדים שבא"י. 428 ע"ע דברי סופרים. 429 רש"י סוכה מד א ד"ה מנהג, על ברכה במנהג, ובתשובתו שבמהו"ו עמ' 198 על הלל של ר"ה. 430 בה"ג הל' לולב; רי"ף ניות ח"ב עמ' ד; ר"ת בתוס' ברכות יד א ד"ה ימים וסוכה מד ב ד"ה כאן ותענית כה ב ד"ה אמר וערכין י א ד"ה י"ה ובס' הישר ס' תמא; העיטור שם בשם בה"ג; המנהג הלל ס' ל"ה בשם ר' יעקב; ר"ן שבת שם בשם אחרים ושכן המנהג; שבלי הלקט השלם ס' קעד בשם ר' ישעיה ובה"ג ור"ת; טור חכב בשם ר"ת והרא"ש; רמ"א בשו"ע חכב ב בשם י"א ושכן נוהגים, במדינות אלו. וכ"כ בשו"ת מן השמים

ס' מ וע"ש ובהערות ר"ו מרגליות אות נ. 431 ע"ע מנהג. 432 שבח"פ השלם שם בשם ח"ר ישעיה. 433 תוס' סוכה שם וס' הישר שם; שבח"פ שם; רוקח ס' שע. ועי' בפ"י ר' מיוחס עה"ת פ' בא הובא בתורה שלמה שם פ"ב אות רמז שנביאים אחרונים תיקנו לקרוא בדילוג ולברך לפניו ולאחריה. 434 בה"ג שם, לשיטתו לעי': היחיד, שגם צבור דינו כיתיד; רי"ף ניות שם; תוס' ברכות שם בשם השר מקוצי; המנהג שם; שבח"פ שם בשם ר"ת; טור שם; רמ"א בשו"ע שם; וכן נוהגים, במדינות אלו. 435 עי' לעי': היחיד, דעת הסוברים כן. 436 תוס' ברכות שם בשם השר מקוצי וערכין י א. 437 עי' לעי' שם מהלכות אם היחיד קורא כלל בר"ה. 438 רב האי גאון בהמנהג ס' לא ובעיטור ח"ב הל' הלל; רבנו חננאל בתוס' סוכה מד ב ובשבח"פ השלם ס' קעד; הרי"ה שבת פ"ב וכמש"כ תב"י חכב בדעתו; דעה א בשו"ע שם ב בשם י"א. וכ"ד השל"ה דה קמ ב שהיחיד לא יברך כלל לא בתחילה ולא בסוף. 439 רמ"א בשו"ע שם. 440 באור הגר"א שם. 441 כ"ה בסידורים נוסח אשכנז, ע"פ הרמ"א, וכ"ה גם בסידורים נוסח ספרד של החסידים, מלבד חב"ד. 442 כ"ה בסידורים של ארצות המזרח, ספרד ותימן. 443 סידור הרב, וכן נוהגים חסיד חב"ד ומחזירים לומר בפירוש להש"ץ שיוציא את כולם. על היחיד המתפלל לא ברור איך דעת הרב בנוגע לברכה, עי' שער הכוה"ל שם פ"ל. 444 מאירי ברכות יד א. על הנכנס ומצא צבור אומרים הלל והוא עור לא התפלל, עי' לעי': זמנו. 445 עי' לעי': ימים שאין נופרים. 446 רמב"ם הנוכה שם, ועי' מ"מ. וכ"כ בר"ף ניות ח"ב הלל ובתוס' ערכין י א

ועיקר התקנה כך היתה לאמרו בדילוג ולברך עליו⁴⁴⁷. ויש מן הראשונים מחלק ביניהם להיפך, שנראש חודש מברכים כדי לפרסם שהוא ר"ה, אבל בחוהמ"פ אין מברכים, שאינו מועד נמור⁴⁴⁸. בברכה על הלל של ליל פסח נחלקו ראשונים: יש סוברים שמברכים עליו שתי פעמים, אחת על חלק ההלל שלפני הסעודה⁴⁴⁹ ואחת על החלק שלאחר הסעודה, כשמתחיל לא לני⁴⁵⁰, ומהם שכתבו שלפני הסעודה מברכים לקרוא את ההלל ולאחר הסעודה מברכים לנמור את ההלל⁴⁵¹. ויש סוברים שאין מברכים אלא ברכה אחת לפני הסעודה⁴⁵², ואין קביעת הסעודה שבינתיים חשובה הפסק, שאין הפסק הבא מחמת המצוה מבטל המצוה ולא קבע ברכה⁴⁵³. ויש סוברים שאין מברכים כלל על הלל זה⁴⁵⁴, אם מפני שחולקים אותו באמצע ומפסיקים בסעודה⁴⁵⁵, ושתי פעמים לא יתכן לברך על מצוה אחת⁴⁵⁶, או מפני שאין אנו אומרים אותו בתורת קריאה אלא בתורת שירה⁴⁵⁷, או לפי שעיקר התקנה היתה לקרוא בבית הכנסת, ואם שמע בביהכ"נ אין לו לברך בבית, ולכן אפילו מי שלא שמע בביהכ"נ אינו מברך, שלא יהיו שנים בבית אחד זה קורא ומברך וזה קורא ואינו מברך⁴⁵⁸, או לפי שמצות הלל היא ביום, כמו שעשו במקדש בשעת הקרבנות.

אבל בלילי פסחים אינה מצוה אלא כעין שמחת בעלים ושבת והודאה ואין מקום לברכה⁴⁵⁹, או לפי שלפיכך אנו חייבים וכו', שאומרים לפני ההלל⁴⁶⁰, עולה לברכה לפניו⁴⁶¹. וכן נהגו בימינו שלא לברך כלל⁴⁶². לדעת הסוברים שהפסק הסעודה הוא הטעם למניעת הברכה, יש שכתבו שאם אינו מפסיק באמצע, כגון אדם שעושה הסדר בבית אחר, מברך על ההלל, ולא עוד אלא שמכיון שמפסיק באמירת שפוך חמתך מברך שתי פעמים⁴⁶³. ויש נוהגים לקרות ההלל בבית הכנסת בצבור ומברכים עליו, כדי שלא יצטרכו לברך עליו בשעת ההגדה⁴⁶⁴. בנוסח הברכה נחלקו ראשונים: יש סוברים שבימים שגומרים בהם את ההלל מברכים אשר קדשנו במצותיו וצונו לנמור את ההלל, ובימים שאין גומרים מברכים לקרוא⁴⁶⁵ את ההלל⁴⁶⁶. ויש שכתבו שמצד הדין יכולים לברך בין לקרוא ובין לנמור, שאף בימים שגומרים יכולים לברך לקרוא כדרך שמברכים על מקרא מגילה, אף על פי שחייבים לנמור את כולה, וכן בימים שאין גומרים יכולים לברך לנמור, שפירוש לנמור הוא לקרות, כמו שאמרו בקריאת שמע וותיקים היו גומרים אותה עם הגן החמה⁴⁶⁷, והכוונה לקריאה, ומה שנהגו לברך בראש חודש לקרוא וביו"ט לנמור אינו אלא

ד"ה י"ח ששויים לברכה. 447 ר"ל שבת פ"ב בשם רמב"ן בלקטות ומ"מ שם בשמו, ועי' לעיל שהרמב"ן מחסוברים שבר"ה אין מברכים. וב"ד השמ"ק ברכות יד א שמברכים בחוהמ"פ עי"ש, וכ"כ ל' הסוברים שבחוהמ"פ הוא תקנה ולא מנהג, עי' לעיל: ימים שאין גומרים. 448 ראב"ד בהשגות ברכות פ"א הט"ז, אלא שפסל מקום סיים שאנו מנהגנו לברך בכלם. וע"ע ראש חודש ע"פ פרסום שהוא ר"ה. 449 עי' לעיל: הימים הקבועים, ע"פ חילוק ההלל לשנים. 450 סמ"ג סוף עשין מא בשם רב צמח נאון וסדר רב עמרם, ע"פ ירושלמי ברכות פ"א ח"ה שתיים הן אחת לשעבר ואחת להבא ומפרשים לשעבר לפני הסעודה ולהבא לאחר הסעודה; רוקח סי' רפג בשם רבנו מדנפירא; ארחות חיים סי' כא בשם ריב"א; סור סי' תעג בשם ריב"א ורב האי ורב צמח ורב עמרם; הנמ"י המצ' ומצה פ"ה ח"ה שכן נהג מהר"ם, ועי' שו"ת מהר"ם ב"ר ברוך ירושלים תשי"ז סי' תנח ותנט ובהערות שם. 451 שבת פ"ה השלם סי' קער בשם ריב"א; א"ו? ח"ב בפ"י פיוט אלהי הרוחות דף ס רע"ב מברך לקרוא כו' ושם ע"ד ובלא לנו צריך לברך לנמור כו'; מאורי פסחים ע"פ 120; אבודרהם סדר ליל פסח בשם יש מגדולי המפרשים, ועי' תוס' ברכות יד א ד"ה ימים. 452 רמב"ן פסחים סי' א בנוסח לנמור, ומפרש בירושלמי לעיל להבא ר"ל על הברכה אחרונה, ע"ע ברכת השיר, וכ"מ ברשב"א ברכות יא א שמברכים פעם אחת; ר"ן פסחים פ"י; מהר"ם הלאוה פסחים ק"ח א בשם איכא מ"ד. 453 ר"ן שם; מהר"ם הלאוה שם; דרדך מצות כר הוא. 454 תשובה"ג שערי תשובה סי' קב בשם רב יהוסף ורב עמרם ורב צמח ורב האי וכ"כ בר"ן פסחים פ"י בשםם וכ"כ בשאר ראשונים בשםם, עי' הגדה שלמה לר"מ כשר ע"פ 135, 139, ולא כמש"כ בסמ"ג וסור בשםם, עי' לעיל;

תוס' ברכות שם; ראב"ה ח"א ע"פ 177 בשם תשובה"ג ופסחים ע"פ 168; רי"ף גיאת ח"ב ע"פ 5; סור העג בשם הרא"ש ושכן ראוי לעשות; ב"י שם שכן מנהג כל העולם, וכ"כ בחק יעקב סי' תפ ס"ק א שכן מסקנת הפוסקים. ועי' בראשונים שצוינו בהערות לראב"ה ח"א שם ובהערות למחזור ויטרי ע"פ 180 ובהגדה שלמה שם. 455 שערי תשובה שם ותוס' ברכות וראב"ה שם וסמ"ג שם בשם רבנו יהודה ועוד. 456 ראב"ה שם. 457 שערי תשובה שם בשם רב האי; רשב"א ברכות יא א ור"ן פסחים שם בשמו. 458 רשב"א ברכות שם ור"ן פסחים שם בפ"י ד' הירושלמי ברכות שם שנייא היא שאם שמע בבהכ"נ יצא. 459 שו"ת הר"י מינש סי' מד. ועי' לעיל ציון 145. 460 ע"ע הגדה כרך ח. 461 אר"ה ליל פסח כא. ועי' שבת פ"ה בשם ר' אביגדור כהן צדק שדחה טעם זה. 462 כ"ה בכל הנוסחאות שבסידורים וההגדות לליל פסח. 463 סמ"ג שם בשם רבנו יהודה, ופ"י כן ד' הירושלמי לעיל ציון 450 שהוא כשאינו מפסיק בסעודה רק בשפוך המד, וכ"כ בארחות חיים ליל פסח סי' כ וכלכו סי' נ בשם הר"י, אלא שלא הזכירו לברך ב' פעמים. 464 סור שם, ע"פ מס' סופרים פ"כ ח"ה, וכ' ומה טוב ומה נעים המנהג הזה. ועי' תוס' ברכות שם ורשב"א שם ושאר ראשונים שמפרשים כן בירושלמי ברכות פ"א ח"ה אם שמעה בבהכ"נ יצא, ועי' לעיל: הימים הקבועים, ע"פ חילוקי המנהגים בקריאת הלל בבהכ"נ בליל פסח. 465 בסידור ר"ם נאון וברא"ש ברכות פ"ב סי' ה ורמ"א בשו"ע תפת ועוד; לקרות, וברוב המקורות וכן בשו"ת הרמ"א סי' ק"ח ובכל הסידורים; לקרוא. 466 סידור ר"ם נאון ע"פ קנן; סדר רב עמרם השלם ח"ב ע"פ 129 וע"פ 164; מחזור ויטרי ע"פ 192 וע"פ 487; המנהג הלל סי' כח וכס. 467 עי' ברכות

לסימן, כדי לעשות היכר לצבור שידעו מתי לגמור ומתי לדלג⁴⁶⁸, ויש סוכרים לברך תמיד לקרוא את ההלל, אף בימים שגומרים, כי שמא יחסר ממנה אות אחת ותהיה הברכה לבטלה⁴⁶⁹, אף בימינו יש חילוקי מנהגים: יש מברכים לגמור כשגומרים⁴⁷⁰ ולקרוא כשמדלגים⁴⁷¹, ויש מברכים תמיד לקרוא⁴⁷², יש מן הראשונים הסוברים שאין מברכים כלל על הלל בראש חודש, בנוסח „אשר קדשנו במצותיו וצונו“, אבל מכל מקום מברכים בא"י אמ"ה המהולל בפי עמו משוכח ומפואר בשירי דוד עברו בא"י מלך מהולל בתשבחות⁴⁷³.

נוסח הברכה שלאחרי ההלל מתחיל יהללוך ה' אלהינו וכו'⁴⁷⁴, ויש שקורים אותה בשם ברכת השיר⁴⁷⁵, בהמשך הברכה יש כמה נוסחאות: יש מנסחים: יהללוך מעשיר ושבחוך עמוסיך יודוך חוסיך כפי גודל נסיון וכתוב כל הנשמה תהלל יה הללויה ברוך אתה וכו'⁴⁷⁶, ויש: יהללוך ה' אלהינו עמנו כל מעשיר וחסדיך צדיקים עושי רצונך מרימי תורתך כולם עמך בית ישראל בנה יודו ויברכו וישבחו ויפארו וירוממו את שמך לך טוב להודות ולשמך נעים לומר בכל יום תמיד ומרומם על כל ברכה ותהלה ברוך אתה וכו'⁴⁷⁷, ויש: יהללוך ה' אלהינו כל מעשיר וחסדיך וחסדיך עושי רצונך וכל עמך בית ישראל בנה יודו לשמך אתה ה' לך טוב להודות ונעים לשמך לומר ומעולם ועד עולם אתה האל ברוך אתה וכו'⁴⁷⁸, הנוסח המקובל בימינו: „יהללך ה' אלהינו על — ויש שאין אומרים „על“⁴⁷⁹ — כל מעשיר וחסדיך צדיקים עושי רצונך וכל עמך בית ישראל בנה יודו ויברכו וישבחו ויפארו וירוממו ויעריצו ויקדישו וימליכו את שמך מלכנו כי לך טוב להודות ולשמך נאה

① ② ③ ④
⑤ ⑥ ⑦ ⑧ ⑨

לומר כי מעולם ועד עולם אתה אל ברוך אתה וכו'⁴⁸⁰, או: יהללוך וכן וחסדיך וצדיקים עושי רצונך ועמך בית ישראל כלם בנה יודו ויברכו וישבחו ויפארו את שם כבודך, כי לך טוב להודות ולשמך נעים לומר ומעולם ועד עולם אתה אל ברוך אתה וכו'⁴⁸¹, או נוסח קצר: יהללוך ה' כל מעשיר וחסדיך יברכו את שמך לך טוב להודות ולשמך נעים לומר כי מעולם ועד עולם אתה אל⁴⁸², חתימה

הברכה ברוב הנוסחאות היא: בא"י מלך מהולל בתשבחות⁴⁸³, ויש מנסחים: בא"י המלך המשובח המפואר המיוחד המנוצח המתנשא בפינו ובפי כל הנשמות מלך אל חי וקיים תמיד ימלוך לעולם ועד⁴⁸⁴, ויש: בא"י המלך המהולל המשובח המפואר חי וקיים תמיד ימלוך לעולם ועד⁴⁸⁵.

על נוסח הברכה שלאחר הלל כליל פסח ומקומה, ע"ע ברכת השיר⁴⁸⁶.

אין מברכים ברכת שהחיינו על קריאת הלל, אף על פי שהיא מצוה הבאה מוזמן לומר⁴⁸⁷, אם מפני שכיון שתיקנו לומר הלל על כל צרה וצרה שננאלים ממנה, אין לו זמן קבוע⁴⁸⁸, או מפני שנפטרת בברכת שהחיינו שמברכים על החג עצמו, ובראשי חדשים שאין בהם שהחיינו על היום עצמו, אין מברכים על ההלל לפי שמקצת חדשים הם בני עשרים ותשעה ימים, ולא מצינו ברכת שהחיינו על דבר הבא בפחות משלשים יום לשלשים יום⁴⁸⁹, ויש שכתבו לפי שעל דבר הבא בפחות מחצי שנה אין מברכים שהחיינו⁴⁹⁰.

יא. שהייה והפסקה. קרא הלל ושהה באמצע קריאתו, ר' יוחנן משום ר' שמעון בן יהוודק אמר אם שהה כדי לגמור את כולה חוזר לראש, ור' יוחנן עצמו סובר שאינו חוזר אלא למקום שפסק⁴⁹¹.

הנוכה פ"ג ה"י. 475 רב יחודה בפסחים פ"א. וע"ע ברכת השיר כרד ד. 476 דר רב עמרם השלם ח"ב ע"פ 130. 477 סידור ר"ס נאו' ע"פ קסח. 478 רמב"ם הנוכה שם. ועי' כשינויים קלים באבודרתם ובסידור נוסח חתימנים. 479 ועי' בשער הכושר לסידור חרב פל"ו. 480 כ"ה בכל חסידורים של האשכנזים נוסח אשכנז ונוסח ספרד והאר"י. 481 כ"ה בסידורים של הספרדים. 482 כ"ה בסידור נוסח איטליאני, ועי' על נוסחאות של יהללך בסידור צלותא דאברהם ע"פ תלם. 483 דר רב עמרם שם ומחזור ויטרי ע"פ 208 ואבודרתם והנוסחאות שבכל חסידורים של האשכנזים והספרדים ואיטליאני. 484 סידור רמ"ס ע"פ קנר, ועי' ע"פ קמח בהתימח של פ"ג פסח נוסח אחר קצת. 485 מב"ם הנוכה שם, וכ"ה בסידור נוסח תימן. 486 כרד ד. 487 ע"ע ברכת הזמן כרד ד. 488 ר"ז סוכה פ"ד. 489 אבודרתם ברכות שער ג בשם הגאונים, והובא במג"א סי' תכב ס"ק. 490 מג"א שם, ע"פ תוס' ברכות פ"ז ב ד"ה היה עומד וע"ע ברכת הזמן ע"פ תלם. 491 ראש חשנה ק"ב.

ט ב. וע"ע קריאת שמע ש"א אף שם שמוכנו גמר ממש. 468 תוס' ברכות יד א וסוכה מד ב ורא"ש ברכות פ"ב סי' ה ועי' שם במערכני יו"ט ולחם המודות, ועי' פרישה סי' תפח בד' הרא"ש; טור תפח ותרמד בשם הרא"ש. 469 מרדכי שבת פ"ב סי' רפו בשם מהר"ם מרוטנבורג; טור או"ח תפח ותרמד בשמו; רמ"א בשו"ע שם, ועי' שו"ת הרמ"א סי' עה ושם שבמקום שנחנו לומר לגמור א"צ לשנותו. 470 כ"ה בנוסחאות שבסידורי הספרדים ותימנים ואיטליאנים. 471 כ"ה בנוסח איטליאני. בנוסח ספרדים ותימנים אין מברכים כלל כשמדלגים, עי' לעי'. 472 כ"ה בכל חסידורים של האשכנזים, אפילו של חסידים המתפללים נוסח ספרד והאר"י. וע"ע ברכת המצות כרד ד ע"פ תקלה ותקלו בטעם שמברכים לקרוא ולא על מקרא כמו במנילה. 473 תשובת רש"י במחזור ויטרי ע"פ 103. ועי' תשובות רש"י ניוירק תש"ג ע"פ 54 ובהערה שם שכ"ה גם בהנחות מרדכי כתי' שבת פ"ב; ארחות חיים הל' סי' ז בשם יש גדולים שנחנו לברך ברכה שאין לפסקק בת, וכן בכלכו סי' מנ. 474 רמב"ם

סדר ראש חדש

קצה

הצליחה נא אמר דוד שהיה מצליח ומתפלל שיצליח גם במלכותו. ברוך הבא בשם ה' אמר ישי כשבא דוד מן הצאן. ברכנוכם מבית ה' אמר שמואל כשקרא אותם אל הזבח. אל ה' ויאזר לנו אמרו כלם. אסרו חג אמר שמואל שאמר להם שיהיו מקריבין זבח שלמים לשמות ולזרוק על המזבח. אלי אתה ואורך אמר דוד. הודו לה' אמרו כולם ומפני כבודם אנו כופלין אותם להראות שאנו חושבין כל פסוק מהם בפני עצמה ולכך אפי' פוסקין אנה ה' הושיעה נא אנה ה' הצליחה נא לשנים ופולין אותם אע"פ שהוא פסוק אחד. וגרסינן בפרק ערבי פסחים ומאחר דאיכא הלל הגדול מאי טעמא אמרינן האי הלילא אמר ר' יוחנן מפני שיש בו חמשה דברים יציאת מצרים וקריעת ים סוף ומתן תורה ותחיית המתים ושעבוד מלכיות. יציאת מצרים בצאת ישראל ממצרים. קריעת ים סוף הים ראה וינס. מתן תורה ההרים רקדו כאלים. תחית המתים אתהלך לפני ה' בארצות תחיים. ושעבוד מלכיות לא לנו זה שעבוד מלכיות. ואיכא דאמרי תניא ר' חייא אומר לא לנו זו מלחמת גוג ומגוג. ולאחר קריאת הלל מברכין ברכה זו:

יהללוך ה' אל' כל מעשיך. ע"ש יודוך ה' כל מעשיך ולכן אמר אח"כ יודו. ומה שהתחיל
יהללוך על שם שגמר ההלל. וברכה זו אינה פותחת בברוך מפני שהיא סמוכה
להברכה שלפני ההלל. והלל לא הוי הפסק. ויש אומרים שאינה פותחת בברוך מפני שהיא
ברכת הודאה כברכת הגשמים דאמרי' מזדים אנחנו לך על כל טיפה וטיפה וגו'. ואינה
פותחת בברוך. וחסדיך ע"ש וחסדיך יברכוכה. וצדיקים עושי רצונך על שם משרתיו
עושי רצונו. כלם עמך בית ישראל ברנה יודו ויברכו על שם ויברכו שם כבודך. וישבחו
ויפארו כבר זכרונם למעלה לזכר מלכותך (על שם זכר רב טובך יביעו ועל שם כבוד
מלכותך) על שם זכר רב טובך יביעו ועל שם כבוד מלכותך יאמרו. כי לך טוב להודות
ולשמד נעים לזמר ע"ש טוב להודות לה' ולזמר לשמך עליון ואמר נעים לזמר על שם זמרו
לשמו כי נעים. ומעולם עד עולם אתה אל בא"י מלך מהולל בתשבחות כבר זכרנו זה
למעלה. ואחר כך אומר שליח צבור קדיש תקבל ואומר אתה הראית לדעת עד וראם
ונשאם על העולם. ומוציא ספר תורה וקורין בו ארבעה בפרשת פנחס בענין ראש חדש.
ובקריאת הפרשה הלכתא כרב דאמר דולג. פירוש כהן קורא שלשה פסוקים שהם וידבר
צו ואמרת להם ולוי חוזר וקורא ואמרת. זה פירוש דולג שדולג לאחריו את הככש אחד
יעשירית האיפה וישראל קורא עולת תמיד עד ובראשי חדשיכם ורביעי קורא ובראשי
חדשיכם עד סוף הענין. ואומר קדיש עד לעילא ואומר אשרי ובא לציון וסדר קדושה ואין
אומרים יענך ה' ביום צרה לפי שראש חדש הוקש ליום טוב כמו שפירשנו למעלה. ומחזיר
ספר תורה למקומו ואומר קדיש עד לעילא ומתפללים.

תפלת מוסף

אומר שלש ראשונות ואחר כך אומר

ראשי חדשים לעמך נתת על שם. (שמות יב, ב) ראשון הוא לכם לחדשי השנה. זמן כפרה לכל תולדותם ששעיר. ראש חדש מכפר על טומאת מקדש וקדשיו כדאיתא בפרק קמא דשבועות (ט, א) ונאמר בו (ויקרא י, יז) ואותו נתן לכם לשאת את עון הצדה

ונראה כמו כן בזמן שהיה בית המקדש קיים והיו נותנין מחצית השקל היו מברכין: אקב"ו לתת מחצית השקל. דהכי נמי אמר בבראשית רבה אמר הקב"ה אתם מכתתם דינה של רחל בחמש סלעים לפיכך כל אחד מגיעו בקע לגולגולת. פי' עשרה היו שמכרוהו בחמש שקלים, נמצא חלק כל אחד מחצית השקל.

ואמר בפרקי ר' אליעזר¹⁰ שלמה בנה בבית המקדש שער אחד לחתנים, והרואים אותו שם יודעים שהוא חתן ואומרים לו השוכן בבית ישמחך בבנים ובבנות. ובנה שער אחד לאבלים ומנודים, והעוברים שם אומרים לאבלים, השוכן בבית הזה ינחמך, ולמנודים אומרים: חבריך יקרבוך. ומשחרב בית המקדש התקינו חכמים שיהיו חתנים ואבלים הולכים בשבתות לבתי כנסיות ולבתי מדרשות ואנשי המקום רואין החתן ושמחים עמו, ורואין את האבל ויושבין עמו על הארץ כדי שיצאו כל ישראל ידי חובתן בגמילות חסד ועליהם הוא אומר ברוך נותן שכר טוב לגומלי חסדים, וזו היא הברכה דאמ' פרק [קמא] דכתובות¹¹, ועוד יש שם ברכה אחרת. [ברוך עוצר המגפה]. [ברוך מייתוך לשלם, מפ', ברוך המביאך לשלום].

ליל הפסח. מברכים על אכילת מצה על שם¹-²⁵ שבעת ימים תאכל מצות. ומברכין על אכילת מרור דכתוב²⁶ על מצות ומרורים יאכלוהו, מכלל שהמרור נאכל עם הפסח.

ומברכין ליל הפסח ובכל הימים שאומרים הלל, לקרוא את החלל, ולגמור את החלל. בימים שגומרים ההלל. ולשון זה קשה קצת, שהרי נמי בשקורין אותו גומרין את ההלל [שאומ' גמר' ההלל] אלא שמדלגין באמצע. ומה שייך לשון גומרין על מה שבאמצע. [ולשון לקרוא בשביל שמדלגין מה שבאמצע]. ויש לפרש כי לגמור אינו ר"ל לסיים, אלא להללו שלא יהיה בו פרט וכן²⁷ לאל גומרין עלי, כולל עלי כל טובתו בלא פרט, וכן²⁸ כללו יפיך ר"ל גמרו. נמצא תיבה של כל משמשת לשני ענינים אלו. וכן תרגם אונקלוס לבושי מכלל²⁸ לבישי דגמר. מדברי רבותינו צריך לברך בתחלת קרא ההלל בליל הפסח. וכן משמע בסוף מסכת סופרים²⁹ דא' הכי מצוה מן המובחר לקרוא הלל בשתי לילות של גליות ולברך עליו (ולחתום) [ולאמרם] בנעימה לקיים מה שנ³⁰ ונרוממה שמו יחדו. כשקורא אותו בביתו אינו צריך לברך, שכבר בירך ברבים. מכלל דעכשיו יש להזהר ולברך, שאין אנו נוהגים לקרוא אותו ברבים. וכן משמע בירושלמי פ"ק דברכות³¹ דאמר' כל הברכות כולם פותח בברוך וחותם בברוך חוץ וכו' אמר ר' ירמיה הרי גאולה [פי'] בלילי הפסח שמתחיל בברוך אשר גאלנו ואע"ג דסמוכא לקריאת ההלל.

10* סופי"ז. 11 י, ב; יז, א. 25* שמות יג ו. 26 במדבר ט, א. 27 תהלים נו, ג. 28 יחזקאל כו, ד. 29 כ, ז. 30 תהלים לד, ד. 31 פ"א

סדר כוונת הלל

הפעם אמרת הלל צרי"ס כי בשעת שהוא קדש צמי' אצט כולו
 רחמים ולכן אינו מתפשט רק עד סוף אלילות כי לא יאלו
 דינו ממנו, לכן בשעת א"י לא הלל ולא י"ג מדות שהוא למתק
 דינו כי בשעת אין דינו, משא"כ צי"ט הוא צמי' אמא ו"ק לאימא
 גופא הארה שלימה, אמנס לפי שאמא יש עס אורש דינו ולכן
 מקנת צבריאה לכן אומרים הלל עס למתק דינה, ולפי שביו"ט
 ההנהגה מו"ק לאמא שהיא ס"ג ועס י' אומ"ן גי' יום טוב ולא ע"י
 מלי לאמא שהיא צמי' מלאכה לכן אסור צי"ט במלאכה, אך צרי"ס
 לא יש מוס' אור הארה לנוק' שמקבלת הארה רק ממלי דינה, לכן
 אומרים ג"כ הלל למתק דינה כי הלל גי' אד"צ מלי' דאלילות,
 וזוה היא נמסקה כמו צי"ג מדות לכן ההלל במקום י"ג מדות.

ותברין בפסוקים מן המלך ליי"ג מדות דהיינו טי' ת"ד ד"א
 יוכין לעשות זוזג לאה בקריאתה במקום ועבור, ולפי
 שאין עמה הארה שלימה כמו צי"ט עסס מו"ק לאמא והאן רק
 ממלי אמא לכן אין הלל גמור צרי"ס. והנה היא אמר שהקטיונה
 חורה להסמך למתק דינה אגצרו צמטוטה ומסמלת ייקמ
 הקליפו' וינולו העולם מאסכרה ומכל סולי:

ר' חבננה דמוסיפה אור ב"ח כדלל שמספרו ארבי שבמלי דאצילות וכו' נמתק (הלל)
 (הנה' צבי תפארת הוא מפי' ע"ה).

הללותיה. הללו עבדי יהוה. הללו את

שם יהוה: יהי שם יהוה ר"ס ב'
 מצות אלן עם מצות סס גי' עממ"צ ומליהן מברך: גי' עממ"צ
 וי' אומיות והויה פשוטה. מעתה ועד עולם: מברך
 ישמש עד מברואו. מהלל שם יהוה ר"ס קפ"ד
 קס"ו: רם על כל גוים יהוה. על השמים
 כבודו: מי פיהוה אלהינו. המגביה
 לשבת: המשפילי לראות בשמים
 ובארץ: מקמי מעפר דל. מאשפת ירים
 אביון: להושיבי עם נדיבים. עם נדיבי
 עמו: מושיבי עקרת הבית. אם הבנים
 ישמחה. הללותיה:

בצאת ישראל מצרים. בית יעקב מעם
 לעז: היתה יהודה לקדשו. ישראל
 ממשולתיו: הים ראה ויגם. הירדן יסב
 לאחור: הקרים רקדו כאילים. גבעות כבני
 צאן: מה לך הים פי תגום. הירדן תסב
 לאחור: הקרים תרקדו כאילים. גבעות
 כבני צאן: מלפני ארון חולי ארץ. מלפני
 אלוה יעקב: ההפכי הצור אגם מים.
 תלמיש למעינו מים: